

אל תשליכנו לעת זקנה

ב'סליחות' המבשרות ומלוות את ימי תשרי, ובתפילות הימים הנוראים מלווה אותנו תפילה מרגשת אחת: 'שמע קולנו'. כבתפילות מיוחדות אחרות, הקהל קם, ארון הקודש נפתח, והמתפללים חשים את המשמעות הקיומית הגנוזה בפסוקים פשוטים אלה:

אל תשליכנו מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממנו.

אל תשליכנו לעת זקנה, ככלות כחנו אל תעזבנו.

בתפילה זאת מתפללים אנו על ימי הזקנה. אם כי ה"השלכה" שבפסוק הראשון (על פי תהלים נא, יג) לא יודעת גבולות גיל, היא משמעותית מאוד בזקנה. אנו מתפללים על שמירת רוח הקודש, על הישרדותה של התבונה, על שמירת צלם הא-לוהים שבנו. בפסוק השני (על פי תהלים עא ט) אנו מתפללים שהקב"ה יצילנו מה"השלכה" הבריאותית והכלכלית, ומהקללה האיומה של הבדידות, פרי הבאושים של ה"גרעיניזציה" של המשפחות. ואולי, כלולה גם בתפילה זאת, בין השורות, התנצלות כנה בפני אנשי האוצר: "סליחה ששרדנו".

על הזקנה

תיאור הזקנה המופלא והקשה ביותר מצוי, לדעתי, בדברי קהלת (ב, ב-ה). קהלת קורא לנו לחזור בתשובה כשאנו צעירים, ומתוך כך מתאר הוא את הזקנה בתאור אלגורי-נטורליסטי, עליו אמר ארתור שופנהאואר, תלמידו המפוקפק של קהלת, שלא יהיה מובן למי שטרם הגיע לשנות השבעים בחייו. הזקנה, קובע קהלת, היא יום בו **תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושבו העבים אחר הגשם**. זהו יום ערפל תמידי, מבלי שנוכה לראות את השמים מאירים אחר הגשם. זה **ביום שיזעו שמרי הבית** – ירעדו הידים, **והתעותו אנשי החיל** – הרגלים, **ובטלו הטחנות כי מעטו** – השיניים, **והשכו הראות בארבות** – העיניים. **וסגרו דלתים בשוק** – השפתיים, **בשפל קול הטחנה** – כי קולו של הפה ייחלש. **ויקום**, התעורר האדם **לקול הצפור**, בגלל הקשיים שבשינה, **וישחו** – יחלשו **כל בנות השיר**, שהרי האוזניים כבדו משמוע. **גם מגבה יראו וחתחתים בדרך**, התנועה קשתה, **וינאץ השקד**, השקד הנץ עבורנו מקל הליכה, **ויסתבל החגב הגב התכופף ותרפר האביונה** התאוה והחמדה פסקו. במסכת שבת (קנא ע"א-ע"ב) חזרו החכמים בגרסאות שונות על רעיונות אלה. המופלאה שבהם היא זו של רבי שמעון בן חלפתא המתנצל בפני רבי יהודה הנשיא על כך שלא ביקר אצלו בחג: "סלעים נעשו גבוהים, קרובים נעשו רחוקים, משתים נעשו שלש, משים-שלום-בבית בטל". במילים אחרות, ההליכה הפכה לטיפוס הרים, "משים-שלום-בבית בטל", בטלה החמדה (ו**תרפר האביונה**), המתנה הא-להית שניתן לאדם

כדי לחבר בין בני הזוג, ו"משתים נעשו שלש" (וַיִּנְאַץ הַשֶּׁקֶד), הלוא היא המקבילה היהודית לחידת אדיפוס ("בעל החיים ההולך בבוקר על ארבע, בצהרים על שתיים, ולעת ערב על שלושי"). ואני, בנוסטלגיה ולפעמים בדמע, שומר על מקל ההליכה של אבי מורי ז"ל.

עד כאן "קללות" הזקנה. אין ספק בעיני שהרפואה המונעת, ולדעתי הצנועה גם הרפואה דהאלטרנטיבית, תרמו ויתרמו עוד יותר לבטל "קללות" אלו ולהמתיקן. אולם, המתקת הקללה, מוטלת כחובה על החברה, והיא מחייבת קודם כל שינוי נקודת המבט על הזקנה. דורנו סוגד לנעורים. אין בכך אסון, אם הוא יצליח לשמור על שיווי המשקל בין הגילים כולם. איך אמר פעם דב סדן? הזקנים חושבים שאַתם תמות חכמה, הצעירים – שעמם היא נולדה. אין ספק, הזקנים טועים, קל וחומר הצעירים! שיווי המשקל בין הגילים פירושו הכרה במקומה של הזקנה, הכרה המתבטאת במצווה המופלאה שבפרשת 'קדושים' (ויקרא יט, לב): "מִפְּנֵי שְׂיֵבָה תִּקְוִים וְהִדַּרְתָּ פְּנֵי זָקֵן". חז"ל נחלקו בהבנתה של מצווה זו שהרי יש המונח 'זקן' פירושו גם חכם (קידושין לג). אולי יש להגביל מצווה זאת לזקנים תלמידי חכמים? התנא איסי בן יהודה לימד אותנו "מִפְּנֵי שְׂיֵבָה תִּקְוִים, אפילו כל שְׂיֵבָה במשמע". ורבי יוחנן נאמן לשיטה זאת "היה קם לפני זקני הגויים, כי אמר: כמה הרפתקאות באו עליהם". כפי שה'חתם-סופר' פירש דעה זאת, "אוניברסיטת" החיים, הפכה רבים מאלה שלא זכו ללמוד באקדמיה, לחכמים. לנו יש וודאי מה ללמוד מהם.

להתחיל מבראשית.

רבי נתן, תלמידו הגדול של רבי נחמן מברסלב מספר לנו (ליקוטי הלכות, הלכות תפילין, ה) שמורו הגדול הזהיר אותנו "ואמר, שאסור להיות זקן". כדי להבין אמרה זאת אנו חייבים לעיין בראשון שבשרשרת סיפורי שבעת הקבצנים. לא אוכל לעשות זאת במסגרת מצומצמת זאת. אומר רק, שככל הגיבורים שבסיפורים אלה, גיבור הסיפור הראשון הוא דמות פרדוכסלית, אנטי-גיבור שהוא הגיבור האנושי האמיתי, הוא עיוור, וגם זקן שהוא תינוק, לקיים מה שנאמר: "נַעַר הָיִיתִי גַם זָקֵן וְנָתַתִּי וְלֹא רָאִיתִי". אם תרצו, לפנינו תיאור מופלא של עם ישראל, מזקני העמים אך גם מהצעירים שבהם. אולם, הזקן-התינוק אינו אלגוריה היסטורית בלבד, אלא אמת קיומית. בסיפור זה ניתנה הגדרה עמוקה יותר של הזקנה. זקן הוא האדם שאינו מסוגל להתחיל שוב מבראשית, ללמוד בבית המדרש ובאוניברסיטה, לעשות, ליצור, לכתוב, לצייר, לנגן. גיבור הסיפור, הזקן שהוא תינוק, מסוגל לעשות זאת. וזאת גם מצווה המוטלת על כל זקן. להתחיל שוב ושוב, להציב לעצמו תוכניות גדולות, לחפש משמעות מחודשת לחיים, עד כמה שכוחו מגיע, ועוד יותר מכך. לכאורה הצעיר עושה תוכניות גדולות. אפכא מסתברא! מי שעושה תוכניות גדולות ולטווח ארוך נשאר צעיר. כפי שלמדתי מד"ר רוברט וורמן בספרו על המוח המזדקן, יש לכך ביסוס רפואי. לתאי המוח אין ברירה אלא להיכנע לרוח הנעורים.

לפני שנים רבות, אולי הייתי אז בכיתה א', הוצג בבית הספר היהודי בו למדתי מחזה תיאטרוני ששחקניו היו התלמידים. מהמחזה הזה נחרתו בזיכרוני שתי תמונות. באחת, המשפחה מסבה אל השולחן, לכולם כלי חרסינה ולסב הזקן צלחת עץ. בשניה, הסב נפטר והצלחת נעלמה. ההורים מחפשים אותה ומגלים שהיא נלקחה על ידי הנכד הקטן: "אשמור אותה עבורכם, כשאתם תהיו זקנים". הפסוק המצווה "מִפְּנֵי שְׂיִבָּה תִּקְוִים". מסתיים בהכרזה: "וְיִרְאֶתָּ מֵאֶל-לֵהֱיָדָךְ", ור' אברהם אבן עזרא מוסיף "שיענישך בימי הזקנה". גם אתם תהיו זקוקים לצלחת עץ - בַּיּוֹם שֶׁיִּזְעְעוּ שְׁמַרְי הַבֵּית. בכיבוד הזקנים אנו בונים גם את הזקנה שלנו. אמנם כן, מתאר אני לעצמי שהרבה מקובעי החוקים, בעלי זכויות היתר בשרותי הרפואה, לא יזדקקו לצלחת של עץ... ולמרות זאת, אולי על המקל ההליכה לא כדאי להם לוותר.

בראש השנה מכים אנו 'על חטא... ומתוודים. ושמא בימי הכלכלה הקשים חייבים אנו להתוודות על עוול נורא: "עַל זֶקֶן הַכְּבִדָּתָ עֲלֵדָּךְ!!!" (ישעיהו מז, ו). האמנם התיקון הכלכלי יכול לבוא רק על חשבון קצבאות הזקנה ובמחיר פגיעה בסל התרופות? יהי רצון שלא נענש על כך. יהי רצון שהקב"ה יזכנו לשנה מבורכת, בה תתקיים נבואת ירמיהו (לג י-יא) "עוֹד יִשְׁמַע... בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם... קוֹל שְׁשׁוֹן וְקוֹל שְׂמִיחָה קוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה", אך גם נבואת זכריה (ח, ד): "עַד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַם וְאִישׁ מִשְׁעֲנָתוֹ בְּדוֹ מְרַב יָמִים". הזקנה יכולה להיות ברכה! אתם מתפלאים? האם דבר זה ייתכן? "כִּי יִפְּלֵא בְּעֵינַי שְׂאֲרֵית הָעָם הַזֶּה... גַּם בְּעֵינַי יִפְּלֵא! נָאִם ה' צְ-בָאוֹת", מוסיף זכריה. הקב"ה עצמו מתפלא מהפלא הזה, אך הוא אפשרי, הפלא של הזקנים שנשארו צעירים.